

М.П. Горбачук

Високотемпературні термодинамічні характеристики германідів RGe_{2-x} рідкісноземельних металів

*Інститут Проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича НАН України,
вул. Кржижанівського, 3, м.Київ-142, 03142, Україна, e-mail:bas@ipms.kiev.ua*

Запропонована методика розрахунку теплоємності та ентальпії плавлення дигерманідів рідкісноземельних металів. Наведені рівняння температурних залежностей теплоємності та розраховані величини ентальпій і ентропій плавлення для германідів RGe_{2-x} .

Ключові слова: германід, ентальпія, теплоємність, ентропія.

Стаття постуила до редакції 12.04.2012; прийнята до друку 15.06.2012.

Вступ

Аналіз сучасного стану рівня використання сполук рідкісноземельних металів (РЗМ) з германієм [1 - 3] показує, що унікальні фізичні та фізико-хімічні властивості германідів створюють надійну основу для їх застосування в хімічній і металургійній галузях промисловості, в мікроелектроніці, напівпровідниковій і оптичній техніці. Обґрунтований вибір складів сплавів потребує знання природи фізико-хімічної взаємодії компонентів в широких температурних інтервалах, характеру їх поведінки в умовах експлуатації, особливо при підвищених температурах. Таку інформацію надають діаграми стану та термодинамічні характеристики сполук і сплавів. Експериментальне визначення термодинамічних властивостей сполук, особливо при високих температурах, являє собою трудомістке завдання. В цій роботі на основі раніше отриманих закономірностей зміни термодинамічних властивостей для ряду дигерманідів РЗМ запропоновано методи розрахунку цих характеристик для експериментально невивчених сполук.

І. Характеристика сполук

Дигерманіди РЗМ відносяться до структурних типів α -GdSi₂, α -ThSi₂, AlB₂. Сполуки цього складу від лантану до прометію мають область гомогенності не більше 2 % ат. Для них характерним є поліморфізм, наявність дефіциту атомів германію в кристалічній ґратці, тому вони описуються формулою RGe_{2-x} . Атоми РЗМ в цих структурах

утворюють координаційні многогранники у вигляді тригональних призм навколо атомів германію. Ці многогранники заповнюють простір без пропусків [4]. Причина дефектності кристалічних ґрадок в сполуках RGe_{2-x} пояснюється невідповідністю числа валентних електронів числу валентних зв'язків типу Ge - Ge, що перешкоджає найбільш щільному заповненню простору.

На кожен атом неметалу з чотирма валентними електронами припадає тільки три валентних зв'язки типу Ge - Ge. Баланс досягається шляхом утворення вакантних вузлів в підґраді, складеній з атомів германію [2]. Зміна структурного типу в ізоформульних рядах сполук RGe_{2-x} пояснюється впливом розмірного фактору. Згідно [2], механізм дії розмірного фактору можна описати наступним чином. Зменшення атомних радіусів РЗМ з нормальною валентністю (3+) при зростанні порядкового номеру (ефект лантаноїдного стиснення) призводить до зростання відношення атомних радіусів r_{Ge}/r_R і скороченню міжатомних відстаней R - R і Ge - Ge в кристалічних ґрадках сполук ізоформульного ряду $LaGe_{2-x} - LuGe_{2-x}$.

Вимушене розтягнення (на початку ряду) і стиснення (в кінці ряду) валентних зв'язків типу Ge-Ge в порівнянні з їх довжиною в ґраді чистого германію можливо для деяких структур тільки в визначених межах. За ними наступає зміна структурного типу або розрив ізоформульного ряду. В ізоформульному ряду германідів зі стехіометрією RGe_{2-x} при збільшенні відношення атомних радіусів r_{Ge}/r_R спостерігається перехід від структури типу α -ThSi₂ до структури AlB₂. При цьому трьохвимірний каркас, утворений валентними зв'язками типу Ge - Ge, перебудовується в систему плоских графітоподібних сіток, що дозволяє зменшити

жорсткість підградки, сформованої атомами германію. Структурні типи α -ThSi₂ α -GdSi₂ характерні для дигерманідів церієвої та початку іттрієвої підгруп ($r_{Ge}/r_R = 0,730 - 0,755$), а AlB₂ – для сполук кінця церієвої та іттрієвої підгруп ($r_{Ge}/r_R = 0,760 - 0,790$) [3]. Спосіб утворення германідів RGe_{2-x} в ряду сполук LaGe_{2-x}→LaGe_{2-x} змінюється з конгруентного (LaGe_{2-x} – NdGe_{2-x}) на інконгруентний (PmGe_{2-x} – LuGe_{2-x}). Залежність температур плавлення дигерманідів від температур плавлення РЗМ має складний характер.

II. Методика експериментальних досліджень термодинамічних властивостей дигерманідів RGe_{2-x} при високих температурах

Ентальпію деяких дигерманідів РЗМ (R = La, Pr, Gd, Ho, Lu) виміряно нами вперше методом змішування від кімнатних до температур плавлення і рідкої фази [5 - 9]. Апроксимація експериментальних даних в інтервалі температур 298,15 – T_{пл.} (T_{пл.} – температура плавлення сполуки) здійснена за рівнянням Майєра-Келлі:

$$H^0(T) - H^0(298,15K) = AT^2 + BT + CT^{-1} + D, \quad (1)$$

а рідкої фази – лінійною залежністю:

$$H^0(T) - H^0(298,15K) = aT + b \quad (2)$$

Диференціюванням (1) за температурою визначали температурну залежність теплоємності сполуки в інтервалі 298,15 – T_{пл.}:

$$C_p(T) = 2AT + B - CT^{-2} \quad (3)$$

Коефіцієнти рівнянь (1 - 3) наведені в табл. 1. Їх величини для низькотемпературних модифікацій дигерманідів визначили методом найменших квадратів з накладанням двох граничних умов:

$$H^0(T) - H^0(298,15K) = 0 \quad \text{при } T = 298,15 \text{ K} \quad \text{і}$$

величини $C_p(298,15K)$, яка знаходилась з

низькотемпературних вимірювань теплоємності сполуки. З накладанням тільки першої граничної умови знайдені параметри (1) високотемпературних модифікацій дигерманідів та параметрів рівнянь (2). Температури поліморфних перетворень і плавлення знайдені як середнє двох температур, що відповідають останній експериментальній точці α -фази або твердої фази і першій експериментальній точці β -фази або твердо-рідкої (рідкої) фаз,

Таблиця 1

Експериментально визначені коефіцієнти температурних залежностей ентальпії (Дж·моль⁻¹) і теплоємності (Дж·моль⁻¹·К⁻¹) дигерманідів РЗМ

Дигерманід	A · 10 ³	B	C	-D	a	b
LaGe _{1,8} (α)	2,246	76,62	607137	25099	-	-
LaGe _{1,8} (β)	1,324	80,59	265424	25035	123,42	36796
PrGe _{1,8} (α)	9,200	68,73	426450	22740	-	-
PrGe _{1,8} (β)	2,801	89,08	2545970	35349	140,16	41789
GdGe _{1,5} (α)	0,182	64,17	211039	19855	-	-
GdGe _{1,5} (β)	1,680	61,75	-376500	17298	107,90	32169
HoGe _{1,5} (α)	1,444	63,34	213190	20171	-	-
HoGe _{1,5} (β)	8,422	64,25	399581	21246	118,04	35193
LuGe _{1,5} (α)	5,135	67,94	727613	23154	-	-
LuGe _{1,5} (β)	9,948	62,75	521355	21343	119,30	35570

Таблиця 2

Експериментально визначені температури (K) фазових перетворень, ентальпії (кДж·моль⁻¹) та ентропії (Дж·моль⁻¹·К⁻¹) плавлення дигерманідів РЗМ.

Дигерманід	T _{$\alpha \leftrightarrow \beta$}	T _{пл.}	$\Delta H_{пл.}$	$\Delta S_{пл.}$	Література
LaGe _{1,8}	706±18	1760±35	59,4±4,0	33,7±2,3	[5]
	693-728*	1773			[10]
PrGe _{1,8}	893±5	1732±35	72,2±4,2	41,7±2,4	[6]
	821-888*	1779			[11]
GdGe _{1,5}	1114±10	1719±40	56,3±4,6	32,8±2,7	[7]
	1106	1688			[12]
HoGe _{1,5}	1178±15	1686±25	52,6±4,6	31,2±2,7	[8]
	1198	1673			[13]
LuGe _{1,5}	1334±20	1590±25	50,2±3,6	31,6±2,3	[9]
	1303	1603			[14]

відповідно. Похибка визначення температури фазового перетворення включає в себе і похибку визначення температури оптичним мікропірометром (0,8 %).

Величина ентальпії фазового перетворення сполуки знаходилась як різниця ентальпій, розрахованих за рівняннями (1) і (2), в точці переходу (табл. 2). Слід відмітити на добру узгодженість температур фазових перетворень, визначених нами з калориметричних вимірювань і отриманих за даними диференційно-термічного аналізу (похибка біля 1 %) при вивченні фазових рівноваг в подвійних системах РЗМ-Ge.

III. Розрахунок високотемпературних термодинамічних характеристик дигерманідів РЗМ

Аналіз температурного ходу теплоємності (3) експериментально досліджених дигерманідів [5 - 9] показує на її монотонне зростання впритул до температур плавлення. Тому ізобарна теплоємність їх може бути подана у вигляді суми основних вкладів:

$$C_p(T) = C_{ph} + C_e + C_a + C_{f,m} \quad (4)$$

де C_{ph} – фононна в гармонійному наближенні, C_e – електронна, C_a – ангармонійна, $C_{f,m}$ – складова по Шотткі. Остання складова теплоємності у дигерманідів лантану, гадолінію та лютецію відсутня (основний стан іонів La^{3+} , Gd^{3+} , Lu^{3+} - синглет) [15] тому їх ізобарна теплоємність може бути подана трьома першими внесками рівняння (4). Однакові властивості і подібність зміни фізико-хімічних характеристик [1 - 3], що визначають величини трьох складових у рівнянні (4) дозволяє подати ізобарну теплоємність дигерманідів в області високих температур у вигляді суми регулярної частини та відповідного внеску по Шотткі ($C_{f,m}$), зумовленого мультиплетною структурою термів трьохвалентних іонів РЗМ.

Для розрахунку високотемпературної теплоємності експериментально недосліджених дигерманідів запропоновано рівняння:

$$C_p(T) = C_p(I) \cdot \frac{7-n}{7} + C_p(II) \cdot \frac{n}{7} + C_{f,m} \quad (5)$$

де $C_p(I)$, $C_p(II)$ – грам-мольні теплоємності $LaGe_{1,8}$ і $GdGe_{1,5}$, $GdGe_{1,5}$ і $LuGe_{1,5}$ відповідно для германідів

Таблиця 3

Розрахункові та експериментальні значення теплоємності (Дж·моль⁻¹·К⁻¹) $PrGe_{1,8}$

T, K	Розрахунок за (5)	Розрахунок за (3)	δ, %	T, K	Розрахунок за (5)	Розрахунок за (3)	δ, %
300	70,81	69,51	1,8	1000	85,34	92,14	-7,4
400	73,84	73,43	0,6	1100	86,32	93,14	-7,3
500	75,85	76,23	-0,5	1200	87,30	94,04	-7,2
600	77,60	78,59	-1,3	1300	88,16	94,86	-7,1
700	79,23	80,74	-1,8	1400	88,96	95,63	-7,0
800	80,86	82,79	-2,3	1500	89,64	96,36	-6,9
900	84,19	90,98	-7,4	1600	90,24	97,05	7,0

Таблиця 4

Розраховані коефіцієнти температурних залежностей (6) теплоємності (Дж·моль⁻¹·К⁻¹) дигерманідів РЗМ

Дигерманід	$T_{\alpha \leftrightarrow \beta}$	$A \cdot 10^3$	B	-C
CeGe _{1,8} (α)	833-763	15,383	70,12	316755
CeGe _{1,8} (β)	[17]	0,056	88,95	3293250
NdGe _{1,8} (α)	888-953	12,033	71,88	442534
NdGe _{1,8} (β)	[18]	2,477	85,11	3002250
PmGe _{1,6} (α)	700-973*	12,406	65,67	358612
PmGe _{1,6} (β)	[3]	9,991	67,93	-374637
SmGe _{1,5} (α)	1018	6,882	69,24	680799
SmGe _{1,5} (β)	[19]	-0,228	80,99	4572990
TbGe _{1,5} (α)	1133	9,122	61,38	185423
TbGe _{1,5} (β)	[20]	3,917	73,52	5833170
DyGe _{1,5} (α)	1163	7,266	62,62	219019
DyGe _{1,5} (β)	[21]	9,131	65,91	3761010
ErGe _{1,5} (α)	1216	-0,125	73,13	1191979
ErGe _{1,5} (β)	[22]	11,816	65,96	3653730
TmGe _{1,5}	-	9,890	64,62	401720

* - оцінена величина

Таблиця 5

Розраховані температури (К), ентальпії (кДж·моль⁻¹) та ентропії (Дж·моль⁻¹·К⁻¹) плавлення дигерманідів РЗМ

Дигерманід	T _{пл.}	ΔH _{пл.}	ΔS _{пл.}
CeGe _{1,8}	1786 [17]	65,8	36,8
NdGe _{1,8}	1760 [18]	70,4	40,0
PmGe _{1,6}	1553* [3]	63,6	70,9
SmGe _{1,5}	1628 [19]	59,6	36,6
TbGe _{1,5}	1693[20]	55,1	32,5
DyGe _{1,5}	1678 [21]	53,8	32,1
ErGe _{1,5}	1682 [22]	52,0	30,9
TmGe _{1,5}	1545 [23]	51,4	33,2

* - оцінка

церієвої та ітрієвої підгруп; n = 0 - 7 – порядковий номер РЗМ від La до Gd та від Gd до Lu; C_{f,m} – мультиплетна компонента теплоємності по Шотткі. Перші два члени рівняння (5) являють собою регулярну частину теплоємності сполуки. Значення теплоємності низько – та високотемпературних модифікацій дигерманідів лантану, гадолінію та лютецію знаходили за рівнянням (3), а величини мультиплетної компоненти C_{f,m} відповідного дигерманіду взяті з [16]. З метою перевірки надійності використання рівняння (5) для оцінки теплоємності дигерманідів РЗМ проведено порівняння розрахункових за ним величин теплоємності PrGe_{1,8} з отриманими з експериментальних досліджень (табл. 3). Як видно з таблиці 3, максимальне відхилення розрахованих величин теплоємності від експериментальних не перевищує 2,3 % для низькотемпературної та 7,4 % - для високотемпературної модифікації.

Різниця, яка спостерігається, може бути обумовлена в першу чергу неврахуванням в розрахунках по (5) компоненти складової по Шотткі, обумовленої ефектом Штарка. Розрахунок цієї складової не є можливим у зв'язку з відсутністю даних по величинам і схемі розщеплення енергетичних рівнів іонів Pr³⁺ електричним полем кристалу. З урахуванням того, що похибка визначення теплоємності сполуки за даними з ентальпії становить біля 4 – 5 %, запропонований спосіб її розрахунку для експериментально недосліджених дигерманідів РЗМ можна вважати цілком прийнятним. Розрахунок теплоємності для ряду дигерманідів проведено за рівнянням (5). Отримані дані подані у вигляді рівняння:

$$C_p(T) = AT + B + CT^{-2} \quad (6)$$

Коефіцієнти рівняння (6) розраховані методом

найменших квадратів і наведені в табл. 4. Середнє відносне відхилення величин теплоємності розрахованих за рівнянням (5) від апроксимованих за (6) становить (%): 0,18 і 0,05 (CeGe_{1,8}); 0,09 і 0,02 (NdGe_{1,8}); 0,08 і 0,08 (PmGe_{1,8}); 0,24 і 0,06 (SmGe_{1,5}); 0,07 і 0,02 (TbGe_{1,5}); 0,11 і 0,01 (DyGe_{1,5}); 1,20 і 0,01 (ErGe_{1,5}); 0,20 (TmGe_{1,5}), відповідно для низько – та високотемпературної модифікації дигерманіду. Розрахунок теплоємності для дигерманідів европію та ітербію не проводили у зв'язку з суттєвою відмінністю металохімічних властивостей цих металів від інших РЗМ [3].

Для оцінки ентальпій плавлення дигерманідів, температурні залежності ентальпій твердої та рідкої фаз у яких не визначені, використані значення ентальпій плавлення досліджених сполук (табл. 2). Ентальпія плавлення дигерманіду розрахована як сума, взятих в пропорційному співвідношенні, грам-мольних ентальпій плавлення найближчих сусідів в ряду RGe_{2-x}. Ентропії плавлення визначені на основі розрахованих ентальпій плавлення та наведених в літературі температур плавлення (табл. 5).

Висновки

На основі експериментальних результатів з високотемпературної теплоємності та ентальпії плавлення ряду дигерманідів РЗМ проведено аналіз складових теплоємності сполук RGe_{2-x}.

Запропоновано рівняння для розрахунку теплоємності в інтервалі температур 298,15 – T_{пл.}, обчислені ентальпії та ентропії плавлення восьми дигерманідів рідкісноземельних металів.

Горбачук М.П. – кандидат хімічних наук, старший науковий співробітник.

- [1] G.V. Samsonov, V.N. Bondarev. Germanidy (Metallurgija, Moskva, 1966).
- [2] Ju.I. Bujanov. Fazovye ravnovesija, stabil'nost' faz i metastabil'nye sostojanija v metallicheskih sistemah (Institut problem materialovedenija im I.N.Francevicha NANU, Kiev, 1993).
- [3] Ju.I. Bujanov, T.Ja. Velikanova, P.S. Marcenjuk, R.I. Polockaja, V.R. Sidorko. Fazovye ravnovesija i termodinamika obrazovanija faz v dvojnih sistemah redkozemel'nyh metallov s germancem (Institut problem materialovedenija im I.N.Francevicha NANU, Kiev, 1998).
- [4] E.I. Gladyshevskij. Kristallohimija silicidov i germanidov (Metallurgija, Moskva, 1971).
- [5] N.P. Gorbachuk, A.S. Bolgar, A.V. Blinder, O.V. Boeckaja. Porshoshkovaja metallurgija 5(6), 70 (1998).

- [6] N.P. Gorbachuk, A.S. Bolgar. Poroshkovaja metallurgija 5(6), 54 (2000).
- [7] N.P. Gorbachuk, A.S. Bolgar. Poroshkovaja metallurgija 9(10), 41 (1999).
- [8] N.P. Gorbachuk, V.R. Sidorko, L.M. Kulikov, S.N. Kirienko, I.M. Obushenko, S.K. Shackih. Ukrainskij himicheskij zhurnal 74(3), 76 (2008).
- [9] N.P. Gorbachuk, S.N. Kirienko, V.R. Sidorko, I.M. Obushenko. Poroshkovaja metallurgija 7(8), 76 (2007).
- [10] V.N. Cremenko, Ziong Kuok Shi, Ju.I. Bujanov, A.M. Harkova. Dok. AN URSSR. Ser. B (9), 819 (1972).
- [11] V.N. Eremenko, Ziong Kuok Shi, Ju.I. Bujanov, A.M. Harkova. Izv. AN SSSR. Neorgan. Materially 11(1), 160 (1975).
- [12] V.N. Eremenko, V.G. Batalin, Ju.I. Bujanov, I.M. Obushenko. Poroshkovaja metallurgija (2), 40 (1980).
- [13] V.N. Cremenko, I.M. Obushenko, Ju.I. Bujanov. Dop AN URSSR.Ser.A. (7), .87 (1980).
- [14] V.N. Eremenko, K.A. Meleshevich, Ju.I. Bujanov, V.M. Petjuh. Dokl. AN USSR.Ser.A. (5), 78 (1987).
- [15] M.A. El'jashevich. Spektry redkih zemel' (UNTTL, Moskva, 1953).
- [16] A.I. Kriklja. Termodinamicheskie svojstva sul'fidov RZM cerievoj podgruppy. Dis...Kand.him.nauk (Kiev, 1986).
- [17] V.N. Cremenko, Ziong Kuok Shi, Ju.I. Bujanov, A.M. Harkova. Dop. AN URSSR.Ser.B. (12), 1080 (1972).
- [18] V.N. Eremenko, V.G. Batalin, Ju.I. Bujanov. Izv. AN SSR. Neorgan. Materially, 10(8), 1384 (1974).
- [19] V.N. Cremenko, V.G. Batalin, Ju.I. Bujanov. Dop. AN URSSR. Ser. B. (5), 413 (1977).
- [20] V.N. Eremenko, K.A. Meleshevich, Ju.I. Bujanov, P.S. Marcenjuk. Ukr. him.zhurn. 54(10), 1019 (1988).
- [21] V.N. Cremenko, V.G. Batalin, Ju.I. Bujanov, I.M. Obushenko. Dop. AN URSSR. Ser. B. (6), 516 (1977).
- [22] V.N. Eremenko, I.M. Obushenko. Izv. AN SSR. Cvet metallurgija (3), 59 (1981).
- [23] V.N. Eremenko, K.A. Meleshevich, Ju.I. Bujanov, P.S. Marcenjuk. Poroshkovaja metalurija (7), 41 (1989).

N.P. Gorbachuk

High Temperatures Thermodynamic Characteristics of rare – earth Metals Germanides RGe_{2-x}

*I.N. Frantcevich Institute for Problems of Materials Science, National Academy of Science of Ukraine,
3 Krzhizhanovsky str, 03142, Kyiv, e-mail: bas@ipms.kiev.ua*

A procedure of the heat capacity and enthalpies of melting estimation of REM digermanides is suggested. The temperatures dependences of heat capacity and enthalpies, entropies of melting for the germanides RGe_{2-x} (R=Ce, Nd, Pm, Sm, Tb, Dy, Er, Tm) were obtained.

Keywords: germanide, enthalpy, heat capacity, entropy.